

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

علل و عوامل کاهش میل به فرزندآوری

سیده طاهره موسوی نژاد^۱

چکیده

باروری زیرسطح جانشین و ایده‌آل‌های فرزندآوری پایین، از ویژگی‌های شایع جامعه کنونی ایران است. جمعیت و تحولات آن از جمله مسائل مهم جامعه امروز ایران به شمار می‌آید، و بارها رهبری ایران و متخصصین حوزه جمعیت‌شناسی خطر جدی این موضوع را هشدار داده‌اند و لزوم بررسی و رفع مشکلات در دستور کار مسئولین حوزه‌های مختلف کشور قرار گرفته است. رفتار بارداری یا همان میزان تمایل زوجین به تعداد فرزندان متأثر از عوامل مختلفی است، از جمله عوامل اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و یا سیاست‌گذاری‌های دولتی بررسی این عوامل و میزان تأثیر هر یک بر تمایلات باروری افراد باعث اجرای موفق برنامه‌های سیاست‌های کشور در راستای افزایش جمعیت است؛ لذا در این مقاله سعی بر آن شده است تا مهم‌ترین مسائل مؤثر بر تمایلات باروری بررسی شود.

کلیدواژه‌ها:

باروری، سبک زندگی، سیاست‌گذاری جمعیت، جمعیت، فرهنگ، فرزندآوری

۱- طلبه سطح دو مدرسه علمیه فاطمیه شهرستان لامرد

عدم تمایل به فرزندآوری و به دنبال آن کاهش میزان باروری کل در سال‌های اخیر تجربه مشترک کشورهای پیشرفته و بسیاری از کشورهای در حال توسعه از جمله ایران است. در ایران طی دو دهه گذشته میزان باروری کل به زیر سطح جایگزین سقوط کرده به طوری که در سال ۱۳۷۹ میزان باروری به ۹۸/۱ فرزند به ازای یک زن کاهش یافت و این کاهش همچنان ادامه داشت، تا این که در حال حاضر به ۶۲/۱ فرزند کاهش یافته است. آمار باروری در کشورهای مختلف جهان در سال ۲۰۱۰ نشان می‌دهد در میان ۵۰ کشور مورد مطالعه، ایران بعد از چین رتبه اول کاهش باروری در جهان را داراست^۱. و اگر به همین طریق پیش رود وضعیت کشور وارد مرحله‌ای بحرانی خواهد شد، لذا ضروری است که عوامل مؤثر به کاهش تمایل به فرزندآوری بررسی، و پس از شناسایی راهکارها و برنامه‌های مرتبط جهت حل این مشکل ارائه شود.

فرزندآوری یکی از مهمترین مؤلفه‌های علم جمعیت و از جمله موضوعاتی است که در حوزه مسائل اجتماعی، توجه زیادی را به خویش معطوف داشته است. به دلیل اهمیت تحولات جمعیتی ایران در چهار دهه اخیر و تأثیر پذیری فرزندآوری از عوامل اقتصادی، اجتماعی و.. به همین دلیل پس از تأکید مقام معظم رهبری مبنی بر پیگیری شبکه کاهش جمعیت و اعلام هشدار جدی ایشان، دغدغه‌مندان در این عرصه شروع به تحقیقات نمودن و کتاب‌ها و مقالات متعددی در این خصوص به نگارش درآمد. از جمله

۱. کتاب مثبت ۳ نوشته سید حسین موسوی

۲. نگرش به فرزندآوری، تأثیر عوامل روان‌شناختی نوشته سمیرا ناقدی مهر

۳. فرزندآوری در سبک زندگی اسلامی، نوشته مسلم شوبکلائی

مقالاتی نیز در این باره نوشته شده است که برخی از آنها عبارت‌اند از:

۱. دلایل عدم تمایل به فرزندآوری در شهر تهران نوشته امیر عرفانی و جواد شجاعی

۲. کشف عوامل بازدارنده زوجین از فرزندآوری در دهه اخیر نوشته فاطمه رفیعی و علی فتحی

۳. عوامل اجتماعی اقتصادی مؤثر بر نگرش فرزندآوری نوشته آقای علی دوستی و خانم کاظمی پور ،

۱. حسین مجرد و همکاران ۳۹۴، ۶۰، جمعیت ایران افزایش و کاهش چاپ سوم، تهران انتشارات روابط عمومی شورای فرهنگی اجتماعی زنان و خانواده

لذا در این مقاله سعی شده است علل و عوامل کاهش تمایل زوجین به فرزندآوری به صورت جامع و بدون اختصاص نمونه به شهر و گروه خاص بررسی شود، چرا که در این کتاب ها ومقالات به شهر یا گروه خاصی میپردازد.

سؤال اصلی که این نوشتار به پاسخ آن پرداخته: علل و عوامل کاهش میل به فرزندآوری چیست؟

مفهوم‌شناسی

الف: باروری در لغت و اصطلاح

باروری در اصطلاح: یکی از فرآیندهای اساسی جمعیتی است و آن عبارت است از تولد واقعی یا توالد و تناسل یک فرد یا یک گروه اجتماعی بدون در نظر گرفتن توان باروری فردی زنان. در باروری عمل واقعی تولد مورد نظر است.^۱

ب: سبک زندگی در لغت و اصطلاح

سبک زندگی در اصطلاح: مجموعه نسبتاً هماهنگ از همه رفتارها و فعالیت‌های هر فرد معین در جریان زندگی روزمره از که مستلزم مجموعه‌ای از عادت‌ها جهت‌گیری‌ها است؛ بنابراین نوعی وحدت دارد.^۲

ج: فرهنگ در لغت و اصطلاح

فرهنگ در لغت: «مجموعه آداب و رسوم، مجموعه علوم و معارف و هنرهای یک قوم؛ کتابی شامل لغات یک یا چند زبان و شرح آن‌ها، علم و دانش و ادب، کشیدن، تعلیم و تربیت را، فرهنگ می نامند.»^۳

فرهنگ در اصطلاح: «فرهنگ از مفاهیمی است که در جامعه‌شناسی و مردم‌شناسی تعاریف پرشمار و گوناگونی دارد. تعریف زیر احتمالاً از جامعیت و مانعیت نسبتاً بیشتری برخوردار است: فرهنگ به شیوه‌ای از زندگی اطلاق می‌شود که اعضای یک جامعه آن را فرامی‌گیرند و [بدان] عمل می‌کنند و از نسلی به نسل دیگر انتقال می‌دهند»^۴.

د: جمعیت در لغت و اصطلاح

۱. ترابی و تقوی، ۱۳۶۲؛ واژه ۳۸۶ و سووی، ۱۳۵۷؛ ۱۴۳
۲. زن توسعه و سیاست، دوره ۱۴، ش ۲، تابستان ۱۳۹۵ زینب کاوه فیروز و همکاران - تأثیر مؤلفه‌های سبک زندگی بر نگرش به فرزندآوری.
۳. محمد معین، فرهنگ فارسی، واژه ی فرهنگ
۴. کوئن، ۲۷۵، ص ۴۶

جمعیت در لغت: جمعیت تجمعی از افراد انسانی است که در منطقه‌ای معین (روستا، شهر، شهرستان، استان یا کشور) به‌طور مستمر و معمولاً به شکل مجموعه‌ای از خانوارها زندگی می‌کنند و پایگاه سیاسی، شرایط ملی و قومی واحدی دارند.^۱

سیاست‌های جمعیتی در لغت و اصطلاح

سیاست‌های جمعیتی در اصطلاح: سیاست جمعیتی عبارت از مجموعه اندیشه‌ها و تدابیری است که در زمینه مسائل مربوط به جمعیت اتخاذ می‌شود. بر اساس این سیاست، تطورات و دگرگونی‌های جمعیت تحت نظارت و کنترل در می‌آید، تا تغییرات جمعیتی با اوضاع و احوال اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جامعه هماهنگ شود و به تناسب امکانات اقتصادی و اجتماعی، رفاه بیش‌تری برای مردم فراهم آید.^۲

۱. نقش فرهنگ در کاهش میل به فرزندآوری

در این میان عوامل فرهنگی شاید بیشترین و عمیق‌ترین تأثیر را بر فرایند سه‌گانه جمعیتی به‌ویژه باروری دارند و با تغییر ساختار فکری و نگرشی و باورداشت‌ها و ذهنیت‌ها سه‌گانه مذکور دستخوش تغییرات بنیادین می‌شود.^۳ امام خامنه‌ای با تأکید بر این موضوع در جلسه با اعضای همایش ملی «تغییرات جمعیتی و نقش آن در تحولات مختلف جامعه» می‌فرماید فرهنگ‌سازی در این مسئله مثل خیلی از مسائل دیگر اجتماعی، حرف اول را می‌زند. باید فرهنگ‌سازی بشود که متأسفانه امروز این فرهنگ‌سازی نیست، تعطیل است. با اینکه گفته شده، ما هم گفته‌ایم، دیگران هم گفته‌اند، در مجلس هم مطرح شده، بعضی‌ها هم کم‌وبیش اینجا و آنجا بحث می‌کنند. لیکن کار فرهنگی به معنای صحیح انجام نگرفته است. همچنین ایشان در دیدار مردمی در حرم امام رضا فرمودند: فرهنگ از اقتصاد هم مهم‌تر است، چرا؟ چون فرهنگ به معنای هوایی است که ما تنفس می‌کنیم، شما ناچار هوا را تنفس می‌کنید چه بخواهید چه نخواهید، اگر تمیز باشد آثاری دارد و اگر تمیز نباشد آثاری دیگر، فرهنگ کشور مثل هواست اگر درست باشد آثاری دارد.

فرهنگ از مفاهیمی است که در جامعه‌شناسی و مردم‌شناسی تعاریف پرشمار و گوناگونی دارد. تعریف زیر احتمالاً از جامعیت و مانعیت نسبتاً بیشتری برخوردار است: فرهنگ به شیوه‌ای از زندگی اطلاق می‌شود که

۱. ترابی و تقوی، ۱۳۶۲؛ ۷۴۹ و ۱۳۵۲؛ ۱

۲. قاسمی، صالح

۳. سید میرزایی ۱۳۷۷

اعضای یک جامعه آن را فرامی‌گیرند و [بدان] عمل می‌کنند و از نسلی به نسل دیگر انتقال می‌دهند.^۱ و بر اساس این تعریف سعی شده برخی از مؤلفه‌های فرهنگی مؤثر بر کاهش تمایل به باروری به صورت مختصر بررسی شود.

۱-۱. سبک زندگی

از مهم‌ترین مؤلفه‌های فرهنگی که بیشترین تأثیر را بر تغییرات هرم جمعیتی ایران گذاشته است سبک زندگی است. مفهوم سبک زندگی یکی از مفاهیمی است که در عصر جدید پدید آمد و دامنه آن تا عمیق‌ترین لایه‌های وجود انسان و تمام ابعاد حیات بشر وسعت یافت. تعاریف مختلفی از سبک زندگی مطرح است که به نظر می‌رسد این تعریف به صورت کلی ابعاد مختلف را در نظر گرفته باشد. سبک زندگی مجموعه نسبتاً هماهنگ از همه رفتارها و فعالیت‌های هر فرد معین در جریان زندگی روزمره از که مستلزم مجموعه‌ای از عادت‌ها جهت‌گیری‌ها است؛ بنابراین نوعی وحدت دارد.^۲

مفهوم سبک زندگی از جمله مفاهیم جدیدی است که در حوزه جامعه‌شناسی، روان‌شناسی و مطالعات فرهنگی به کاررفته است، سبک زندگی ناظر به رفتار انسان‌هاست و امروزه دو رویکرد کلی در ارتباط با سبک زندگی وجود دارد: رویکرد جامعه‌شناسانه و رویکرد روان‌شناسانه. تأکید بر عنصر رفتار در مفهوم سبک زندگی عنصر مشترک هر دو رویکرد است؛ پس سبک زندگی به مجموعه‌ای از الگوهای رفتاری نسبتاً پایدار اطلاق می‌گردد که از بینش‌ها و ارزش‌های آدمیان متأثر بوده و در رفتار به صورت عینی متجلی می‌شود. سبک زندگی انسان‌ها به صورت تدریجی شکل می‌گیرد و آهسته‌آهسته تغییر می‌کند. عوامل مختلفی سبک‌سازی کرده و نحوه زندگی را برای انسان ترسیم می‌نماید.^۳

باتوجه به اسلامی بودن جامعه ایران مطلوب اجرای سبک زندگی اسلامی در تمام عرصه‌ها است، و منظور از سبک زندگی اسلامی این است که تمامی گرایش‌ها، تمایلات، رفتار، باورها، ارزش‌ها و مجموعه برداشت‌ها عادت‌ها، نگرش‌ها، سلیقه‌ها، معیارهای اخلاقی، اقتصادی و سیاسی فرد یا جامعه در زندگی فردی، خانوادگی و

^۱ . کوئن، ۲۷۵، ص ۴۶

^۲ . زن توسعه و سیاست، دوره ۱۴، ش ۲، تابستان ۱۳۹۵ زینب کاوه فیروز و همکاران - تأثیر مؤلفه‌های سبک زندگی بر نگرش به فرزندآوری

^۳ . زهرا موسوی کارکرد فرهنگی مسجد در سبک زندگی اسلامی

گرفت، نرخ رشد جمعیت کشور از ۳/۹ درصد در سال ۱۳۶۵ به ۱/۲۴ درصد در سال ۱۳۹۵ تنزل پیدا کرد و نرخ باروری از ۶/۵ فرزند به‌ازای هر زن در سال ۱۳۶۵ به ۱/۸ فرزند در سال ۱۳۹۵ سقوط کرد. این کاهش سریع نرخ باروری در ایران اسلامی، پیامدهای گسترده‌ای در پی داشته است که از مهم‌ترین آنها می‌توان به پیامدهای پیچیده و شبکه‌ای اجتماعی اشاره کرد. از جمله اصلی‌ترین مصادیق پیامدها و آسیب‌های اجتماعی برآمده از کاهش نرخ رشد جمعیت (YGR)، سقوط نرخ فرزندآوری (TFR) و رواج الگوی بی‌فرزندی و تک‌فرزندی در جامعه ایران است.^۱

دو ماه بعد از صدور قطعنامه جنگ ایران و عراق، دولت حرکت جدیدی را در زمینه اعمال سیاست‌های کنترل جمعیت شروع کرد. اولین حرکت، تغییر نظر روحانیت در این زمینه بود؛ لذا با روحانیون مذاکراتی در خصوص ضرورت اعمال کنترل جمعیت انجام شد. در این زمان بیشتر روحانیون به دلیل تردید در مشروعیت استفاده از وسایل پیشگیری با این مسئله مخالف بودند که به تدریج از طریق مذاکرات انجام شده با آنان از سوی برخی کارشناسان و سیاست‌گذاران و مشاهده وضع موجود، نظر خود را تعدیل نمودند. ولی به دلیل اهمیت موضوع، در این مورد سکوت کردند

پس از تلاش‌ها جهت اقناع روحانیت، آن چه پذیرش برنامه‌های تنظیم خانواده را از سال‌های ۱۳۶۷ به بعد تسهیل کرد، حمایت رهبران مذهبی و مقامات بالای دولتی و یکپارچه شدن دولت و مذهب بود. حمایت رهبران مذهبی به برنامه‌های تنظیم خانواده دولت مشروعیت بخشید و این مشروعیت زمینه‌ساز انجام فعالیت‌های دیگر نظیر ایجاد کارگاه‌هایی برای زوج‌های جوان، آموزش از طریق رسانه‌ها، آموزش در دبیرستان‌ها و ... شد.^۲

به موجب مصوبه مورخ ۱۳۶۸ / ۱۲ / ۸ مجلس شورای اسلامی، مقرر شد تا وزارت بهداشت به منظور پیشبرد سریع و صحیح فعالیت‌های مربوط به کنترل جمعیت، با هماهنگی کلیه دستگاه‌های ذیربط و کارشناسان، شورایی تحت عنوان «شورای تحدید موالید» تشکیل دهد که اجرای بهتر شیوه‌های علمی و عملی و برخورد با مسایل جمعیتی را به عهده داشته باشد.

در سال ۱۳۷۰ وزارت بهداشت اداره کل جمعیت و تنظیم خانواده را به‌عنوان یک واحد مجزا از اداره کل بهداشت خانواده تشکیل داد و عهده‌دار توسعه و پیشبرد برنامه‌ها در سطح کشور شد. در آن زمان علاوه بر اختصاص بودجه‌های لازم به آن اداره کل، بودجه‌های استانی تنظیم خانواده نیز تصویب گردید.

در این دوره با تصویب قوانین متعدد تلاش‌ها در جهت کاهش جمعیت و تغییر ذائقه مردم اعمال گردید، به‌عنوان مثال کلیه امتیازاتی که در قوانین بر اساس تعداد فرزندان یا عائله پیش‌بینی و وضع شده‌اند در مورد

^۱ . صالح فاسمی، ۱۳۹۹

^۲ . تاریخچه کنترل جمعیت در ایران، وبسایت حوزه

فرزندان چهارم و بعد که پس از یک سال از تصویب این قانون متولد می‌شوند قابل محاسبه و اعمال نخواهد بود. حق بیمه فرزندان برای فرزندان چهارم به بعد به صورت جداگانه تعیین و مطابق تعرفه تأمین اجتماعی از بیمه شده دریافت می‌گردد.

شرایط شغلی مادران مرخصی بارداری و زایمان کارگران زن (موضوع ماده ۷۶ قانون کار مصوب ۲۹/ ۸/ ۱۳۶۹ مجمع تشخیص مصلح نظام) برای فرزندان چهارم و بعد که پس از یک سال از تصویب این قانون متولد می‌شوند، از مرخصی استحقاقی موجود و آتی کارگر کسر خواهد شد. هزینه نگهداری فرزندان کارگران زن در مراکز نگهداری موضوع ماده ۷۸ قانون کار مصوب ۲۹/ ۸/ ۱۳۶۹ مجمع تشخیص مصلحت نظام برای فرزندان چهارم و بعد که پس از یک سال از تصویب این قانون متولد می‌شوند، به عهده کارگر خواهد بود حق بیمه فرزندان (موضوع ماده ۵۸ قانون تأمین اجتماعی مصوب ۱۳۵۴) برای فرزندان چهارم و بعد که پس از یک سال از تصویب این قانون متولد می‌شوند، به صورت جداگانه تعیین و مطابق تعرفه تأمین اجتماعی از بیمه شده دریافت می‌گردد. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی موظف شد زمینه‌های جلب مشارکت فعال و مؤثر روزنامه‌نگاران، فیلم‌سازان و سایر هنرمندانی را که به نحوی با آن وزارتخانه ارتباط دارند به منظور ارتقاء سطح آگاهی‌های عمومی از برنامه‌های جمعیت و تنظیم خانواده فراهم نماید.

سازمان صداوسیما جمهوری اسلامی ایران موظف گردید تا جهت ارتقاء سطح آگاهی‌های عمومی در تأمین سلامت کودکان و مادران و جمعیت برنامه‌های آموزشی رادیویی و تلویزیونی به طور مستقیم و غیرمستقیم تهیه و پخش نماید. سیاست‌های کنترل جمعیت تمامی وسایل ارتباط جمعی (تلویزیون، رادیو، روزنامه و...) را به منظور کاهش رشد جمعیت به کار گرفت. سیاست‌های کنترل جمعیت، به صورت قصه یا جمله‌هایی در پوسترهای رنگارنگ درآمده و یا از طریق سریال‌های تلویزیونی، و یا ترانه‌هایی مربوط به آن منتشر می‌شود.^۱

از سوی دیگر حمایت‌های بین‌المللی نیز به صورت گسترده در راستای سیاست‌های کاهش جمعیت وزارت بهداشت و سازمان بهداشت جهانی در دورافتاده‌ترین روستاها آموزش‌های جدی تنظیم خانواده به اجرا گذاشت و عقیم‌سازی مردان و زنان را رایگان کرد.

سازمان جهانی یونسکو، به منظور ترویج سیاست‌های کنترل جمعیت در میان مردم که در نتیجه، کاهش جمعیت را به دنبال دارد، مجموعه‌ای از کتاب‌ها و نشریه‌هایی را در همین زمینه منتشر کرده که در کشورهای اسلامی، مدارس ملی تدریس این گونه کتاب‌ها و نشریه‌ها را به عهده گرفته‌اند.^۲

^۱. حسینی طهرانی، ۱۳۴۵، ص ۹۹
^۲. حسینی طهرانی، ۱۳۴۵، ص ۹۷ - ۹۸

همچنین نظام آموزش عالی درس «تنظیم خانواده و جمعیت» را در دانشگاه‌ها دایر نمود و تمامی این مسائل سبب گردید تا شاهد کاهش شدید جمعیت در کشور بودیم.

نتیجه‌گیری

مقاله پیش رو بنا دارد (علل و عوامل کاهش میل به فرزندآوری) در ایران را بررسی نماید. فرزندآوری یکی از مؤلفه‌های مهم علم جمعیت و از موضوعاتی است که در حوزه مسائل اجتماعی توجه زیادی را به خویش معطوف داشته است.

همانگونه که بیان شد کاهش باروری علاوه بر آنکه ساختار جمعیتی هر کشور را تحت تاثیر قرار می‌دهد پیامدها و عوارض دیگری نیز به دنبال دارد. خصوصاً در جامعه اسلامی ما که افزایش جمعیت عنوان مطلوب الگوی سبک زندگی اسلامی می‌باشو این اهمیت موضوع فرزندآوری را می‌رساند .

با بررسی‌های انجام شده نشان داده شد که عوامل فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و سیاستگذاری‌های جمعیتی تاثیرات هر کدام تاثیرات قابل ملاحظه را بر کاهش تمایل زوجین به فرزندآوری داشته است، که از بین این عوامل مهم ترین عامل بحث مسائل فرهنگی و به ویژه سبک زندگی است .

نکته بسیار مهم این است که علی‌رغم روی‌آوری زوجین به کاهش فرزندآوری و تمایل آنان به تک‌فرزندی اما همچنان خانواده‌های ایرانی در بررسی‌ها و پژوهش‌های متعدد میانگین فرزندان مطلوب خود را ۳ فرزند بیان کردند و این مسئله یک فرصت بزرگ را پیشروی متولیان عرضه جمعیت می‌گذارد تا قبل از این که تمایل آنها به دلیل مشکلات و عواملی که در این نوشتار مورد بحث قرار گرفت از فرزندآوری به تعداد ایدئال خود دست برداشته‌اند و این مسئله یک فرصت بزرگ را پیشروی متولیان عرصه جمعیت می‌گذارد تا قبل از این که تمایل زوجین تا قبل از اینکه تمایل زوجین نیز از خانواده‌ای با ۳ فرزند و خانواده‌ای بدون فرزند یا تک‌فرزند تغییر نماید جهت حل مسائل پیشرو اقدام و تدبیری بیندیشند تا از رقم خوردن بحران جدی در خصوص کاهش جمعیت و سالخوردگی جمعیت جلوگیری نمایند.

منابع

مقاله پژوهشی حمید کشاورز منصور حقیقیان و همکاران بررسی عوامل مؤثر بر فاصله بین ازدواج و فرزندآوری روزنامه انجمن جمعیت‌شناسی سال پانزدهم شماره ۲۹ بهار و تابستان ۹۹ فردگرایی و نیت باروری امیر عرفانی و همکاران

مجله پایش، سال بیستم، ش چهارم، مرداد - شهریور ۱۴۰۰، ص ۴۷۳، عوامل اجتماعی - اقتصادی و مؤثر بر نگرش به فرزندآوری مطالعه موردی زوجین در آستانه ازدواج در شهر کرمانشاه

مجله پایش، سال بیستم، ش چهارم، مرداد - شهریور ۱۴۰۰، ص ۴۷۳، عوامل اجتماعی - اقتصادی و مؤثر بر نگرش به فرزندآوری مطالعه موردی زوجین در آستانه ازدواج در شهر کرمانشاه

حسینی طهرانی، سید محمدحسین، کاهش جمعیت، ضربه‌ای سهمگین بر پیکر مسلمین، ۱۳۸۹، انتشارات علامه طباطبائی

قاسمی، صالح، جنگ جهانی جمعیت، ۱۳۹۳، انتشارات کتاب ابرار

خبرگزاری مهر

پایگاه خبری برهان

شرف‌الدین. سید حسین و چراغی کوتیانی. اسماعیل/نقش فرهنگ و ساختارهای فرهنگی در تحولات جمعیتی/سال ششم، شماره اول، پیاپی ۲۱، زمستان ۱۳۹۳

سیدی‌نیا، سید اکبر، ۱۳۸۸، مصرف‌گرایی از منظر اسلام و جامعه‌شناسی اقتصادی فصلنامه اقتصاد اسلامی سال نهم، ش ۳۴، ص ۱۵۱-۱۵۲

. مقاله «بررسی و نقد اندیشه «فرزند کمتر، زندگی بهتر» در جامعه معاصر ایران با رویکرد اسلامی».

روزنامه انجمن جمعیت‌شناسی سال پانزدهم شماره ۲۹ بهار و تابستان ۹۹ فردگرایی و نیت باروری امیر عرفانی و همکاران

پژوهش‌نامه اسلامی زنان و خانواده سال دوم شماره دوم بهار و تابستان ۱۳۹۳ مدرنیته تغییر سبک زندگی و کاهش جمعیت در ایران محبوبه جوکار و محمدمهدی صفورایی پاریزی

زن توسعه و سیاست، دوره ۱۴، ش ۲، تابستان ۱۳۹۵ زینب کاوه فیروز و همکاران - تأثیر مؤلفه‌های سبک زندگی بر نگرش به فرزندآوری

دکتر حسینی ملتفت و همکاران، بررسی تأثیر انواع سبک زندگی بر رفتار باروری زنان ۱۵-۴۹ ساله شهر اهواز

موسوی، زهرا، کارکرد فرهنگی مسجد در سبک زندگی اسلامی

حسینی مجرد، ا. (۴۹۳۴) بررسی بحران مادری در جهان غرب و تأثیرات آن بر جامعه ایرانی، مجموعه مقالات

سومین نشست و اندیشه‌های راهبردی زن و خانواده تهران، پیام عدالت، ج ۱.

مجله خوبان چ دوم، ویژه نامه جمعیت، ویژه خانواده ها